

В. І. ЯКУБОВСЬКИЙ

Археологічна розвідка басейну р. Бужок на Хмельниччині

На території Хмельницької області виявлено чимало археологічних пам'яток, які стали відомі завдяки спільним зусиллям науково-дослідних та навчальних закладів України, вчених міст Москви, Ленінграда та місцевих ентузіастів-краєзнавців. Знайдено їх, головним чином, у

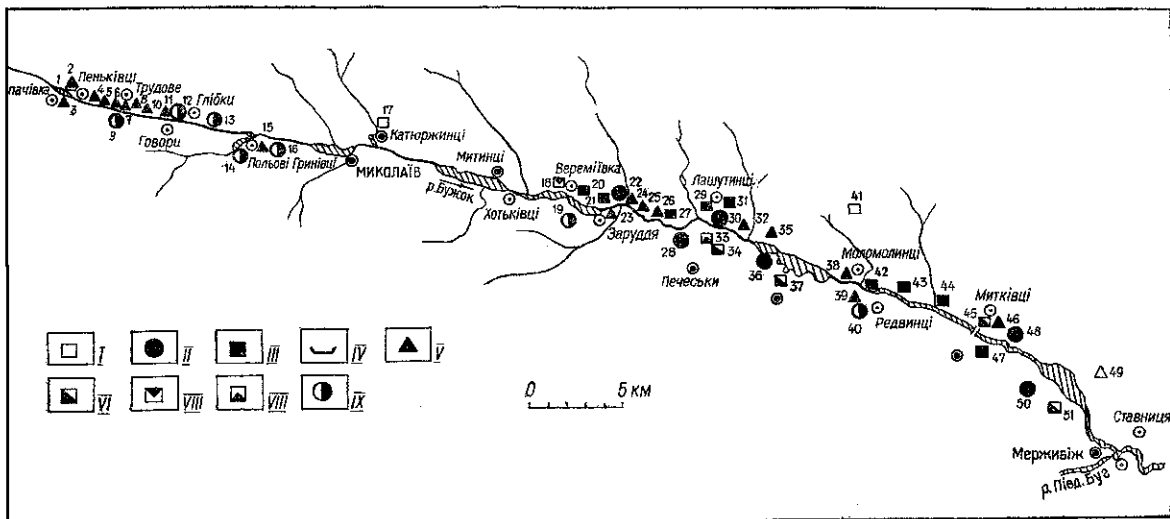


Рис. 1. Карта археологічних пам'яток басейну р. Бужок.

басейнах великих річок — Дністра, Південного Бугу, Горині, Случа, в той час як їх притоки не вивчались зовсім або ж досліджувались частково.

Тому з 1972 р. Слов'яно-руська археологічна експедиція Хмельницького краєзнавчого музею почала планомірне обстеження малих річок. У березні 1975 р. проведена чергова розвідка річки Бужок від с. Копачівка Волочеського району до смт. Меджибожа Летичівського р-ну.*

Витікає річка нижче с. Купеля Волочинського р-ну і тече землями центральної частини області з заходу на схід, впадаючи у р. Південний Буг з лівого берега на відстані 696 км від її гирла. Знаходиться ця ділянка басейну в межах Подільського плато. Поверхня басейну — хвиляста рівнина, розрізана подекуди глибокими долинами та ярами. В основі басейну залягають стародавні кристалічні породи, перекриті відкладами крейдового періоду, що виходять на схилах байраків. Відтак нашаровуються вапняки третинного періоду. Поверхневий покрив складається із лесовидних суглинків, що в свою чергу перекриваються шарами чорнозему та опідзоленого ґрунту.

Долина річки до с. Заруддя має ширину 1,5 км, нижче поступово розширюється до 2—3 км. Схили долини від витоків аж до с. Миколаїв пологі, далі, до гирла, робляться крутими і досягають висоти 30 м.

Заплава у верхів'ях річки має ширину 250 м, нижче розширюється до 1 км. Вся вона заболочена, поросла трошею, кущами низькорослих порід дерев. Поверхня її осушена канавами, копання яких в басейні

* Матеріали розвідки зберігаються у фондах Хмельницького краєзнавчого музею

річки в основному завершено. Складена заплава в'язким суглинком, в заболочених місцях — торфом.

Середня ширина русла річки 8—10 м, в окремих місцях досягає 30 м. В багатьох місцях воно перегороджене греблями, зокрема в районі сіл Миколаїв, Вереміївка, Заруддя, Митинець, Моломолинці, Трибухівець. Береги річки торфянисто-суглинкові, покриті осокою, трошею і різнотрав'ям у її низинах. Висота коливається від 0,5 до 1,5 м.

У басейні Бужка зафіксовано 51 місцезнаходження пам'яток: в основному — поселення. Розподіляються вони таким чином: 2 поселення неоліту, 8 поселень трипільської культури, 9 старожитностей скіфського часу, 21 пункт черняхівської культури (в тому числі поховання), 4 давньоруських селища, 7 — пізньофеодального періоду України і 2 поселення з багат шаровою стратиграфією. Опис їх складаємо за населеними пунктами, починаючи від стартового пункту роботи експедиції (рис. 1).



Рис. 2. Посуд з черняхівського поховання в с. Пеньківці.

Поселення № 1. У південній частині с. Пеньківці Волочиського р-ну, на території садиби колгоспника Крамара І. А. знаходилося поховання черняхівської культури. Знайдено його 1964 р. господарем садиби під час копання котловану. Кістяк, з слів колгоспника, находився на глибині 1,8—2 м головою на північ. В районі голови покійника лежали лощений кубок, невеличкий кухонний горщик і тричастинний гребінь. З них експедиції передано лише кераміку (рис. 2, 1, 2), гребінь пропав. Кубок має ребристу форму. Висота його 2,7 см, діаметр шийки 5 см, діаметр дна 2,5 см. Горщик сірого відтінку, тісто з домішкою подрібненого граніту. Висота його 19,9 см, діаметр шийки 10,5 см, діаметр дна 6 см.

Поселення 2. Розміщене за 100 м південніше черняхівського поселення, на підвищенні першої надзаплавної тераси лівого берега Бужка, нагородах колгоспників Калинюка М. С. та Крамара І. А. в с. Пеньківці. Там, на площі 200×50 м знайдено фрагменти черняхівського гончарного посуду: столова миска, сіролощена на кільцевому піддоні та темно-сіра з шереховатою поверхнею, кухонна. Серед їх уламків трапилось два точильних бруски, виготовлених із сланцю (рис. 3, 2, 3), та уламок глиняного прясла біконічної форми (рис. 3, 8). Довжина брусків 7×5,3 см; 6,5×5,5 см, діаметр прясла 4,2 см.

Поселення 3. Знаходиться в с. Копачів Волочиського р-ну. Виявлено за 500 м східніше мосту, що з'єднує с. Копачівка з с. Пеньківка, на першій надзаплавній терасі правого берега р. Бужок. На площі 200×50 м зібрано велику кількість кераміки черняхівського періоду, а також шматки печини з відбитками пруття.

Поселення 4 зафіксовано за 450 м нижче за течією річки в с. Пеньківка на обох берегах безіменного струмка, що протікає через присадибну ділянку колгоспниці Оліщук Я. П. і впадає в р. Бужок з лівого берега. Там, на площі 100×50 м, піднято фрагменти кухонного та столового черняхівського посуду.

Поселення 5 розміщене в с. Трудове Красилівського р-ну, на південному схилі виярка лівого берега, в уроч. Франкова Долина, площа 150×50 м. Звідти походять фрагменти сіролощених черняхівських мисок на кільцевому піддоні.

Поселення 6 виявлене на тому ж березі Бужка в 200 м південно-західніше с. Трудове, в уроч. Кемпа. На території 200×50 м піднято уламки кухонного і столового черняхівського посуду, глиняне біконічне прясло (рис. 3, 6), зустрічалися кістки тварин та шматки обмазки.

Поселення 7 знайдене на південній околиці хут. Трудове (Красилівський р-н), вздовж пологого лівого берега річки, на присадибній ділянці колгоспниці Гук Т. М. На площі 150×50 м трапилось череп'я, яке належало столовому і кухонному черняхівському посуду, а також два уламки точильних брусків.

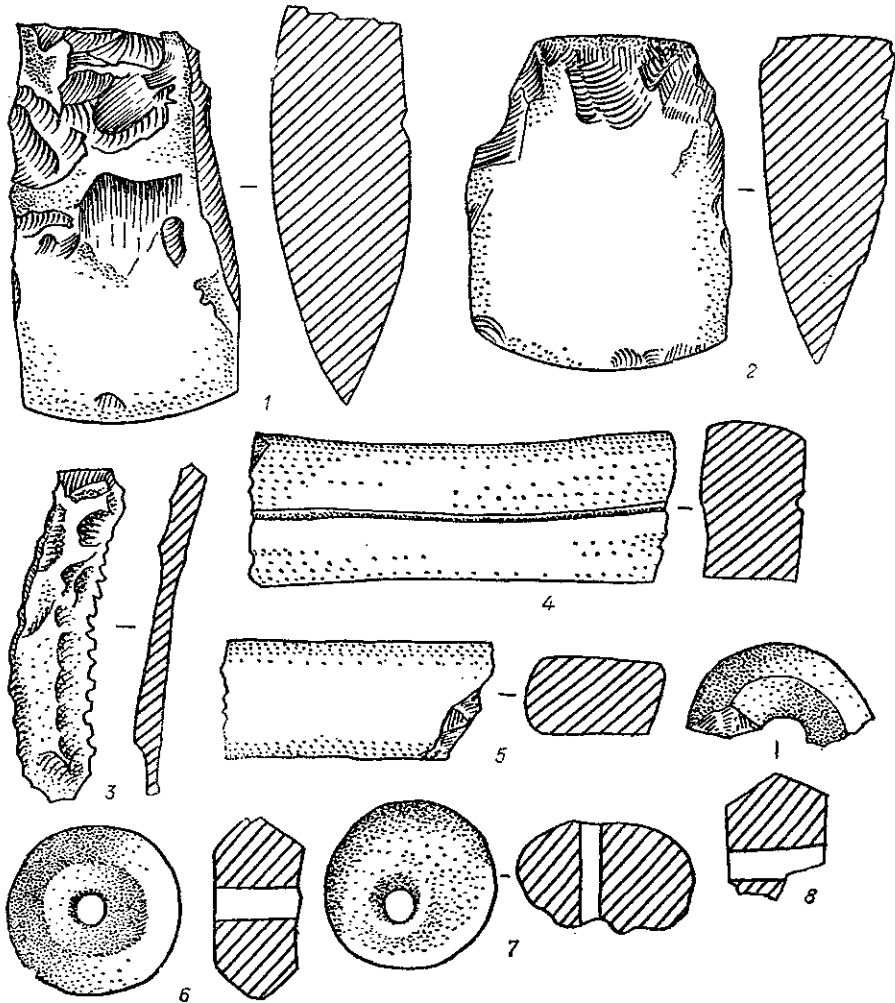


Рис. 3. Кам'яні вироби і прясла з поселень.

Поселення 8 знаходиться також на лівому березі річки, за 500 м на схід від с. Трудове. На площі 100×500 м знайдено кружалну кераміку черняхівського часу.

Поселення 9 розташоване на правому пологому березі річки, за 600 м навпроти південної околиці с. Трудове, в уроч. Хутір. На площі 800×200 м зібрано кераміку XV—XVI ст. Це фрагменти невисоких горщиків з прямими вінцями (рис. 4, 10) та глечиків, декорованих зеленою поливою. Поверхня горщиків сіро-чорна, прикрашена вертикальними лощеними лініями.

Поселення 10 знайдено на лівому березі р. Бужок за 1,5 км східніше с. Трудове, в уроч. Стара Пасіка. На площі 200×100 м піднято уламки черняхівських сіролошених ребристих мисок на кільцевому піддоні та триручних ваз, а також шматки печини, шлаку.

Навколо с. Глібки Красилівського р-ну досліджено три поселення. Всі розташовані на лівому березі.

Поселення 11 знаходиться за 800 м західніше села в уроч. За посадкою. На площі 200×100 м зібрано фрагменти столового посуду черняхівської культури.

Поселення 12 розташоване у південно-західній частині села, на присадибних городах колгоспників (площа 100×50 м). Тут виявлено гончарну кераміку XVI—XVII ст. (рис. 4, 9).

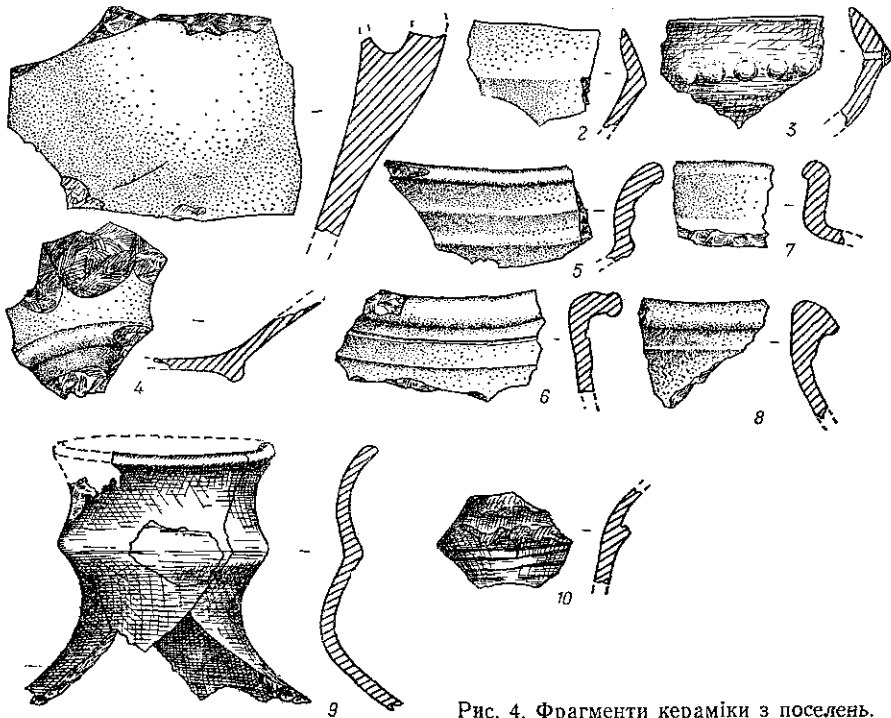


Рис. 4. Фрагменти кераміки з поселень.

На цьому ж березі Бужка за 5 км на схід від села, в уроч. Селисько зафіксовано поселення 13, де на площі 800×200 м також зібрано кераміку XVI—XVII ст.

С. Польові Гринівці Хмельницького району. Поблизу села є залишки трьох поселень. Поселення 14 знайдено на високих схилах правого берега р. Бужок за 800 м на захід від с. Польові Гринівці в уроч. Кринички. На площі 200×150 м піднято кераміку XVI—XVII ст., яка належить невеличким кухонним горщикам з темно-сірим обличкуванням і прямими вінцями.

Поселення 15 відкрито за 50 м від південно-східної околиці села, на низькій надзаплавній терасі правого берега річки на площі 200×50 м. Там трапився черняхівський кухонний і столовий посуд.

За 1 км на схід від села, на правому березі, на площі 250×100 м виявлено поселення 16. В культурному шарі наявні черепки XVI—XVII ст.

Поселення 17 виявлено у с. Котюжинці Красилівського р-ну. Рештки місцезнаходження пам'ятки зафіксовано вздовж високого правого берега безіменного струмка, що впадає в Бужок з лівого берега,

за 400 м на південь від села, в уроч. Хомові Горби. На площі 500×100 м зібрано фрагменти кераміки буго-дністровської культури, які належали глибоким, прямокутним гостродонним горщикам. Звідти походять також кременні відщепи та уламок шліфованої сокири.

Поселення 18 знаходиться на першій надзаплавній високій терасі лівого берега річки, за 50 м від південно-західної околиці с. Вереміївка Красилівського р-ну, в уроч. Нападівка площею 1000×100 м. Там знайдено кераміку скіфського часу та XII—XIII ст. Перша група кераміки складалася з мисок з загнутими досередини вінцями, орнаментованих наліпними валиками з проколами.

Поселення 19 розміщується на правому березі р. Бужок за 1 км західніше с. Заруддя Красилівського р-ну, в уроч. Глинище. На площі 600×200 м піднята пізньосередньовічна кераміка пізньофеодального періоду і точильний брусок довжиною 9 см.

Поселення 20 зафіксоване на лівому березі р. Бужок у південно-східній частині с. Вереміївка в уроч. Рудка. В культурному шарі площею 1300×200 м зібрані уламки скіфської кераміки, точильний брусок.

Поселення 21 знайдене на лівому березі річки, східніше греблі в с. Заруддя, його площа $30\,000$ м². Піднята кераміка скіфського часу.

Поселення 22 розташовується східніше попереднього, вздовж схилу високого мису, утвореного річкою та безіменним струмком, що впадає в неї з лівого берега, в уроч. Залізничний Міст. Площа $20\,000$ м². Там зустрілись уламки трипільської кераміки.

Поселення 23 розміщене на першій надзаплавній терасі правого берега р. Бужок за 800 м східніше с. Заруддя, його площа 200×100 м. Там засвідчено кружальний черняхівський посуд та уламки обмазки з відбитками пруття.

В уроч. Залізничний Міст, що східніше с. Вереміївка на лівому березі р. Бужок, знаходяться на дуже близькій відстані одне від одного наступних три поселення черняхівського часу. Зокрема, поселення 24, виявлене за 30 м східніше моста, на площі 100×50 м вздовж лівого берега безіменного струмка. За 300 м нижче від нього, за течією річки, на обох берегах наступного безіменного струмка розташовується поселення 25. Площа його $12\,500$ м². Поселення 26 зафіксоване за 700 м східніше попереднього та займає площу 200×50 м.

Поселення 27 розміщується за 5 км на південь від с. Пашутинці Красилівського р-ну і за 100 м на захід від мосту на р. Бужок. Його площа $60\,000$ м². Там піднято уламки скіфської кераміки: (рис. 4, 3).

Рештки поселення 28 простежуються за 900 м північно-західніше с. Печеськи Хмельницького р-ну на мису, утвореному двома осушувальними канавами на правому березі р. Бужок. На площі $160\,000$ м² знайдено трипільську кераміку.

За 500 м південно-західніше с. Пашутинці на площі 300×200 м знаходиться поселення 29. Тут зустрічається кераміка скіфської доби, кременний скребок та відщепи (рис. 4, 4).

Поселення 30 розташоване за 1,5 км південно-східніше с. Пашутинці вздовж південного схилу миса, утвореного річкою і безіменним струмком, площа його 1500×400 м. Там зібрано велику кількість ліпного трипільського посуду (рис. 4, 1), глиняну обмазку, кістки тварин.

Поселення 31 знайдене за 800 м південно-східніше зазначеного села, на лівому низькому березі безіменного струмка, в уроч. Під садком, на площі 900×200 м, де піднято ліпну кераміку скіфського часу.

Поселення 32 виявлене за 3 км на схід від с. Пашутинці вздовж правого берега безіменного струмка, що впадає з лівого берега

р. Бужок в уроч. Над островом. На площі 200×50 м зібрано уламки кружального черняхівського посуду.

Поселення 33 зафіксоване на правому березі р. Бужок за 800 м східніше с. Печеськи Хмельницького р-ну на площі 600×100 м. Тут трапились уламки трипільської кераміки й гончарного посуду XII—XIII ст.

Поселення 34. Сліди його відкрито на тому ж березі за 1,5 км північно-східніше с. Печеськи на площі 400×100 м, де зібрано давньоруську кераміку XI—XIII ст. (рис. 4, 8) і точильний брусок (рис. 3, 5).

Поселення 35 виявлене у заплаві лівого берега р. Бужок за 6 км західніше с. Моломолинці Хмельницького р-ну в уроч. Над островом. В культурному шарі площею 200×70 м знайдено ліпну і кружальну черняхівську кераміку (рис. 4, 5) та два точильних бруски. Довжина більшого 8 см, меншого — 4,5 см (рис. 2, 8, 9).

Поселення 36. Сліди його зафіксовано за 1,5 км південно-західніше с. Аркадіївці Хмельницького р-ну на площі 600×100 м. Звідти походить трипільська кераміка, декорована темно-коричневою фарбою.

Поселення 37 розташовується за 1 км на північ від зазначеного вище села, вздовж надзаплавної тераси правого берега в уроч. Селисько площею 400×150 м. Там піднято багато уламків кружального череп'я XII—XIII ст.

Поселення 38 розміщується на лівому березі за 400 м на захід від с. Моломолинці Хмельницького р-ну, в уроч. Байсаків Берг або Галева Долина. Там на площі 200×50 м зібрано фрагменти кухонної і столової кераміки черняхівської культури.

Поселення 39 розташоване у південно-західному напрямку від с. Редвинці Хмельницького р-ну, на правому пологіму березі р. Бужок. Воно займає площі 400×100 м. Звідти походять фрагменти кухонного і столового черняхівського посуду.

Поселення 40 розміщене на північному схилі правого берега річки, за 100 м на захід від с. Редвинці в уроч. Гай. Тут знайдено пізньосередньовічну кераміку, що представлена горщиками з шереховатою сіро-чорною поверхнею.

Поселення 41 відкрито на лівому березі за 3 км північніше с. Моломолинці Хмельницького р-ну, в уроч. Під панською дорогою. На площі 600×50 м піднято уламки череп'я буго-дністровської культури, дві кременні сокири (рис. 3, 1—2) і відщеп. Останні виготовлені з сірого кременю, вістря їх шліфовані і добре загострені.

Поселення 42 скіфського часу виявлено на південно-східній околиці того ж села, в заплаві лівого берега р. Бужок, його площа 1000×300 м. Там зафіксовано уламки ліпного череп'я і кістки тварин.

За 2,5 км нижче від попереднього пункту за течією річки, в заплаві лівого берега на площі 800×150 м розташовується поселення 43, де знайдено скіфську кераміку та два кременні відщепи.

На правобережжі Бужка, за 4,5 км на схід від с. Моломолинці, на лівому березі безіменного струмка, в уроч. За липовою дорогою, на площі 600×150 м зібрано велику кількість фрагментів скіфського посуду (поселення 44).

Поселення 45 розташоване у центральній частині с. Митківці Летичівського р-ну, на городах колгоспників, що примикають до греблі на річці з сходу на площі 400×100 м. У культурному шарі зустрічалось череп'я XI—XIII ст., шматки обмазки, кістки тварин.

Поселення 46 виявлене в заплаві лівого берега річки, нижче колгоспних ферм у східній частині с. Митківці, на площі 250×50 м. Там піднято черняхівську кераміку.

Поселення 47 розташовується на західному схилі правого берега річки, за 800 м північно-східніше с. Ярославки Летичівського р-ну, площа 400×100 м. Там зафіксовано скіфську кераміку, обмазку, кістки тварин.

Поселення 48 знайдено на лівому березі безіменного струмка, що впадає в Бужок з лівого берега, за 1,5 км на схід від с. Митківці. На площі 600×200 м зафіксовано трипільське череп'я.

Поселення 49 знайдено в заплаві лівого берега р. Бужок, за 1,5 км північно-східніше с. Ставниця Летичівського р-ну в уроч. Могили. На площі 500×300 м зібрано фрагменти кухонного та столового черняхівського посуду, точильний брусок (рис. 3, 4).

Смт. Меджибіж Летичівського району. В околицях селища виявлено рештки двох поселень. Поселення 50. Сліди його виявлено на правому березі Бужка, за 4 км на північний захід від населеного пункту, в уроч. Облрибгосп. В культурному шарі площею 800×300 м знайдено уламки трипільської кераміки (рис. 4, 2). Звідти походить уламок серпа (рис. 3, 3).

Поселення 51 розміщене на уроч. Облрибгосп, за 1 км нижче за течією річки від попереднього місцезнаходження, на площі 500×100 м. Звідти походять фрагменти кераміки XII—XVIII ст. (рис. 4, 6, 7), обмазка і глиняне прясло. Діаметр прясла 3,8 см (рис. 3, 7).

в. и. якубовский

Археологическая разведка бассейна р. Бужок на Хмельниччине

Резюме

С 1972 г. Славяно-русская экспедиция Хмельницкого краеведческого музея начала планомерное археологическое обследование бассейнов малых рек на территории области. В настоящей статье изложены результаты очередной разведки, проведенной по р. Бужок — левому притоку Южного Буга, на участке от с. Копачевка Волочинского р-на до пгт Меджибожа Летичевского р-на. В результате обнаружено 50 разновременных поселений и одно черняховское погребение в с. Пеньковцы.

Наиболее плотное заселение р. Бужок, как показала разведка, наблюдается в среднем его течении. Здесь размещены памятники буго-днестровской, трипольской культур, скифского времени, поселения черняховской культуры, селища древнерусские и позднесредневековые. Эти данные раскрывают более широкие перспективы для ближайшего стационарного исследования отмеченного района.